

wordt er door Brekelmans geen écht inzicht in de bedrijfsvoering geboden. Het gebrekkig bronnenmateriaal laat dit ook maar zeer gedeeltelijk toe. Wel worden door de auteur interessante bouwstenen hiertoe aangedragen, zoals uitgebreide veilingcatalogi en boedelbeschrijvingen: met name de inventaris van de boekhandel en de drukkerij van de firma Broese en Comp, uit 1840, die in extenso als nuttige bijlage werd opgenomen, verdient in dit opzicht veel lof.

De waarde van Brekelmans' gedenboek is vooral gelegen in de presentatie van een groot aantal gegevens, die werden bijeengebracht uit allerlei her en der verspreide archivalia en welke zeker door historici en bibliologen vaak en met vrucht geraadpleegd zullen worden. Ook is de auteur erin geslaagd de nieuwsgierigheid van de lezer te prikkelen, door een hoofdstuk te wijden aan *De Bredasche Courant*. De jonge, vooruitstrevende protestantse boekhandelaar Willem van Bergen, de grondlegger van de latere firma Broese, kreeg voor de uitgave van deze krant op 29 december 1791 toestemming van het Bredase stadsbestuur. De krant moest al weer snel vanwege politieke verwickelingen verdwijnen, maar vanaf 1814 verscheen ze onafgebroken tot in 1966. Moge dit laatste hoofdstuk van Brekelmans over de Bredase periodieke pers een uitnodiging zijn om in 1991 in woord en in beeld alle aandacht te schenken aan het tweede eeuwfeest van het Bredase krantenbedrijf. Het hier besproken gedenboek vormt daartoe zeker een goede eerste aanzet.

C. J. A. van den Oord

Ph. M. Bosscher, e.a., ed., *Tot een rechtschapen en kloek zeeman toe te rusten. 1785-1985. Tweehonderd jaar Kweekschool voor de Zeevaart en Hogere Zeevaartschool Amsterdam* (Zutphen: De Walburg Pers, 1985, 224 blz., f59,-, ISBN 90 6011 409 4).

In 1935 verscheen het 150-jarig gedenboek van de Kweekschool van de hand van marine-officier J. C. M. Warnsinck — een volumineus werk dat in een tijd, waarin onderwijsgeschiedenis nog grotendeels onbetreden gebied was, ondanks zijn conservatieve methodologie en visie toch in diverse opzichten naar de toekomst duidde. Het doel van dit tweede gedenboek is niet een voortzetting van Warnsincks opus te bieden maar een alternatieve studie, waarin de stichting en ontwikkeling van de Kweekschool (en sinds de fusie in 1971 met de Zeevaartschool van het Zeemanshuis de Hogere Zeevaartschool Amsterdam) binnen een ruimer referentiekader van externe gebeurtenissen en invloeden geplaatst en beoordeeld wordt. Vier hoofdthema's worden aan de orde gesteld alvorens Bosscher (die ook voor de algemene opzet van het boek tekent) afsluit met een kort historisch overzicht van de buurt en gebouwen waarin de Kweekschool/HZA gevestigd was/is en de kunst- en curiosaverzameling van het nog steeds bestaande Vaderlandsch fonds ter aanmoediging van 's lands zeedienst. Een hoofddoel van deze verzameling was lange tijd de kwekelingen inspirerende voorbeelden van heldhaftig gedrag uit het verleden te vertonen; nu berust veel ervan in bruikleen in het Rijksmuseum Nederlands Scheepvaartmuseum.

De voorgeschiedenis en oprichting van de Kweekschool worden helder uiteengezet door Raven in een hoofdstuk met internationaal perspectief. Gedurende de maritieme herfstij van de Republiek werd een grote verscheidenheid aan zeevaartopleidingen voor uiteenlopende doeleinden voorgesteld; nu eens ging het erom het kritisch tekort aan

Nederlandse zeelieden op te lossen, dan weer om een moderne beroepsopleiding voor officieren voor marine of koopvaardij te grondvesten. In zijn uiteindelijke opzet lijkt de Kweekschool een wat ongemakkelijk zittend compromis tussen alle drie desiderata geworden te zijn; ook nadat de marine haar eigen cadettenopleiding begonnen was, bleef nog lange tijd een zekere dubbelsporigheid in de doelstelling van de Kweekschool te bespeuren totdat het uiteindelijk een zuivere stuurmansopleiding werd.

Doordat het onderwijs op de Kweekschool voor onvermogenen kosteloos was, kon er inderdaad een bonte sociale mengeling van kwekelingen ontstaan. Een nader onderzoek naar hun herkomst en latere carrières (de plaatsing van de kwekelingen direct na hun opleiding wordt in Habermehls hoofdstuk, zij het niet uitputtend, onderzocht) zou hier zeker op zijn plaats geweest zijn. Ook de professionele en sociale status van de scheeps-officier — en de trede die deze functie gedurende de laatste twee eeuwen op de ladders der professionele en sociale mobiliteit bekleedde — had scherp als thema en context gedefinieerd kunnen worden.

Een dergelijke sociale dimensie had wellicht het best ondergebracht kunnen worden in Acda's breed opgezette hoofdstuk over de positie van de scheepsofficier (stuurlieden en machinisten) binnen het kader van enerzijds de zich snel veranderende organisatie en technologie van de koopvaardij en anderzijds de eisen van wetenschappelijke navigatie; verscheidene aanknopingspunten daartoe zijn er reeds. Dit is overigens een knap geschreven stuk waarin de thematische lijnen met vaste hand tot de dag van vandaag worden doorgetrokken. De recente introductie van de semi-geïntegreerde officier lijkt mij toch wel wat al te veel vanuit een redersstandpunt te zijn voorgesteld; hun louter op financiële gronden gebaseerde eisen naar vermindering van de bemanningsomvang heeft een grote reeks van vragen opgeworpen, die hier nauwelijks aan de orde komen. Een ander punt, dat ook historisch uitgediept had kunnen worden is dat van de loopbaan van de zeeman/officier na zijn afscheid van de zee, en in verband daarmee de geschiktheid van zijn beroepsopleiding.

De thematische scheiding tussen de hoofdstukken van Kuipers ('De Kweekschool en de ontwikkeling van het zeevaartonderwijs in Nederland') en Habermehl ('De Kweekschool en HZA als instellingen voor beroepsopleiding') is niet geheel bevredigend; er is nogal wat duplicatie en een kort overzicht van de werkzaamheid van de Zeevaartschool van het Zeemanshuis ontbreekt. Beide auteurs zijn echter kenners op hun gebied en door een ruim gebruik van herinneringen en andere geschriften van kwekelingen krijgt de lezer een levendig beeld van het leven binnen de Kweekschool. Achter de schermen wordt kritiek op sommige commandanten niet verbloemd. Toch moet worden opgemerkt, dat beide auteurs zich slechts zelden kritisch verheffen boven de gedetailleerde kroniek, die zij bieden. Er bestond ruim gelegenheid voor een onafhankelijk oordeel over, bijvoorbeeld, de geschiktheid en het niveau van de leerstof, de opzet van de praktijkervaring, de handhaving der tucht, of de 'verkokering' van ministeriële verantwoordelijkheden.

Al met al is dit een informatieve en voor zowel zeehistorici als anderen waardevolle publikatie. Er mag op gewezen worden dat het 200-jarig bestaan van de Kweekschool/HZA ook voor de Nederlandse Vereniging voor Zeegechiedenis aanleiding was om daaraan een symposium te wijden, waarvan de voordrachten in een extra uitgave van het *Tijdschrift voor zeegechiedenis*, IV (1985) iii werden gepubliceerd. Onder de titel 'Anderhalve eeuw zeevaartkundig onderwijs in Nederland' wordt hier een vijftal studies

bijeengebracht over de beroepsopleiding voor de koopvaardij, marine en visserij, dat op een gelukkige manier aansluit bij dit officiële gedenkboek.

F. J. A. Broeze

C. A. Tamse, ed., *Koningin Sophie 1818-1877. Jeugdherinneringen in Biedermeierstijl van een Nederlandse vorstin uit Wurtemberg* (Zutphen: De Walburg Pers, 1984, 128 blz., f29,50, ISBN 90 6011 318 7); Hella S. Haasse, S. W. Jackman, ed., *Een vreemdelinge in Den Haag. Uit de brieven van koningin Sophie der Nederlanden aan Lady Malet* (Amsterdam: Sijthoff, 1984, 282 blz., f34,50, ISBN 90 218 2605 4).

De laatste decennia is er naast de gebruikelijke stroom idolatrische publikaties een kritische (populair-)wetenschappelijke geschiedschrijving over het huis Oranje in de negentiende eeuw op gang gekomen, waar de byzantinistische elementen uit verdwenen of tenminste op de achtergrond geraakt zijn. Dit en de groeiende belangstelling voor vrouwengeschiedenis hebben als vanzelfde aandacht doen uitgaan naar het doen en laten van een intellectueel geëmancipeerde vrouw als koningin Sophie (1818-1877), de eerste vrouw van koning Willem III. Uiterst ongelukkig was de echtverbintenis tussen de vijfde, overgevoelige Sophie uit Wurtemberg en de onberekenbare en onbehouwen Willem, wiens ruwheid pas na zijn zestigste levensjaar rijp was om iets bijgeslepen te worden. Toen was Sophie echter al gestorven na een leven waarvan zij de trieste kanten trachtte te compenseren door nauwe contacten te onderhouden met vooraanstaande geleerden, kunstenaars en politici, vooral uit het buitenland.

Koningin Sophie is een fascinerende persoonlijkheid. Als iemand van dat besef doordrongen is, is het wel de Groningse historicus C. A. Tamse, die in de bundel *Nassau en Oranje* (Alphen aan den Rijn, 1979) 307, haar als enige Oranje-echtgenote zelfs verhief tot in de titel van zijn opstel: 'Koning Willem III en Sophie'. Vervolgens smokkelde hij haar binnen in zijn bundel *Vrouwen in het landsbestuur* (Den Haag, 1982) 203-220, hoewel zij in dat bestuur feitelijk noch staatsrechtelijk direct heeft gefunctioneerd. Terecht immers wordt zij door de schrijfster Hella S. Haasse gekarakteriseerd als 'een vreemdelinge in Den Haag', in meerdere betekenissen van dat woord. Maar liefde maakt niet altijd blind; daarom blijven Tamses historische studies over Sophie boeien. In afwachting van de door hem voorbereide grote biografie, is er een beknopte, maar veelzijdige levensbeschrijving over haar van zijn hand beschikbaar in het *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte.*, XXXIX (1980) 165-205. Nu heeft hij haar jeugdherinneringen in Nederlandse vertaling uitgegeven, die zij in het Frans in 1865 en 1866 voor enkele vertrouwelingen (m/v) schreef, terugblikkend op haar jeugdijaren tot 1839, het jaar van haar komst in Nederland. Een andere versie van de herinneringen loopt zelfs tot 1849, maar werd door Tamse niet voldoende uitgewerkt bevonden en daarom geen publikatie waardig. De nu gepubliceerde jeugdherinneringen weerspiegelen, behalve Sophie's karakter en belangstellingssfeer, een af en toe benauwend klein wereldje van romances, ziekten en intriges, dat onweerstaanbaar doet denken aan de inhoud van sommige roddelbladen. Een privé story in high society. Tamse echter legt in zijn epiloog op boeiende wijze uit, dat haar autobiografie — ondanks de afstand in tijd — ook als spiegel van de Biedermeierperiode kan opgevat worden. Minder overtuigend is hij, wanneer hij de betekenis van haar herinneringen voor de politieke geschiedschrijving